

Tóth, Sándor

Germanizmy v maďarsko-česko-slovenských súvislostiach

In: *Literární historiografie a česko-slovenské vztahy*. Pospíšil, Ivo (editor); Zelenková, Anna (editor). V Tribunu EU vyd. 1. Brno: Tribun EU, 2011, pp. 53-61

ISBN 978-80-7399-769-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134229>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Germanizmy v maďarsko-česko-slovenských súvislostiach

SÁNDOR TÓTH (SZEGED)

Keywords:

Germanisms, Slovak, Czech, Hungarian, integration, semantic, word forming, and functional phenomena

Germanisms in Hungarian-Czech-Slovak Contexts

Abstract:

The aim of our research was to confirm the semantic, word forming, stylistic, and functional characteristics of Germanisms on the basis of a wider comparison of integrational processes and to demonstrate the connection of the quality of Germanisms in Slovak with those in neighbouring relative an non-relative languages. The most typical phenomena are represented by the semantic diversification or the differences in obsolescence which show the functional differences in the process of the integration of Germanisms in Czech and Slovak. The most important finding of the area research, i. e. the comparison of Germanisms in Slovak and Hungarian is the mutually conforming rootedness.

V rámci výskumu integračného procesu germanizmov v slovenčine sme skúmali aj špecifiká fungovania germanizmov na pozadí nemecko-slovensko-česko-maďarského jazykového areálu.

Cieľom nášho výskumu bolo potvrdiť sémantické, slovtvorné, štylistické a funkčné charakteristiká germanizmov so širším porovnaním integračných procesov a preukázať, nakoľko súvisia vlastnosti germanizmov v slovenčine s germanizmami v susedných príbuzných i nepříbuzných jazykoch.

Najprv sme pozorovali rozdiely recepcie germanizmov v češtine a slovenčine, potom sme skúmali spoločné, paralelné germanizmy v maďarčine a slovenčine z hľadiska ich postavenia v slovnej zásobe dnešných hovorených jazykov.

Recepcia germanizmov v češtine a v slovenčine v rôznych obdobiach

Pri porovnaní preberania germanizmov do slovenčiny a do češtiny sme identifikovali skupinu slov, ktorá sa dostala len do češtiny. Pre najstaršiu a starohornonemeckú vrstvu germanizmov v slovenčine (približne do r. 1100) je charakteristický paralelný výskyt prevzatých slov v relácii s dnešným českým a slovenským jazykom, lebo samostatná čeština a slovenčina sa konštituovali v 10. storočí, predtým sa germanizmy preberali do rôznych západoslovanských dialektov. Výnimku tvorí len 11,6 % slov z Newerklovho korpusu (ďalej NEW), ktoré sa dostali len do češtiny, ale aj tam majú marginálne postavenie alebo sú zastarané: *hobezný, obih* †; *aripryšt, boch* †, *heršt, chýra, krleš* †, *lúda, met, orudie, pihva, sum, šír* †. Periférne postavenie týchto slov je nápadné hlavne vtedy, keď si všimneme, že práve v tejto dobe je najvýraznejší výskyt germanizmov v centre slovnej zásoby dnešnej slovenčiny.

V stredohornonemeckom období, keď sa formuje samostatný český a slovenský jazyk, 57 slov (21,6% celkového počtu germanizmov) je len v češtine, ale ich postavenie na periférii slovnej zásoby a zastaranosť je naďalej charakteristické (Príklady: NEWERKLA 2004: 155–247). Z toho vyplýva, že pri selektovaní prevzatej slovnej zásoby boli potreby českého a slovenského jazykového spoločenstva podobné, preto centrálnne postavené slová nájdeme v oboch jazykoch.

V období ranej novej hornej nemčiny (do r. 1650) je percento len českých germanizmov 16%. (z 716 117). Z toho z bavorských a hornonemeckých dialektov je v tejto dobe 161 prevzatí, ktorých 14% je len v češtine, kým z 32 germanizmov stredonemeckého pôvodu nájdeme len v češtine 15 slov, 47%. Z ostatných, ktoré sú aj v slovenčine, sú frekventované len tieto slová: *klampiar, guľa, kulma, lieh, remíz, šopa*.

V novohornonemeckom období (od r. 1650) sa podiel slov nemeckého pôvodu len v češtine zníži na 14%. Je to najdlhšie obdobie, a preto je toto číslo vyvážené: v prvých 100–150 rokoch rátaných od 1650 je trend ešte podobný ako v ranonovohornonemeckom období, kým približne od r. 1850 sa rozšíria internacionalizmy, ktoré sú sprostredkované nemčinou a nájdeme ich aj v slovenčine aj v češtine. Môžeme konštatovať, že väčšia skupina germanizmov je paralelne prevzatých aj do slovenčiny a do češtiny, ale približne medzi r. 1100 a 1350 je najvyšší percentuálny podiel germanizmov, ktoré sú zastúpené len v češtine. Kvantitatívne rozdiely preberania germanizmov do slovenčiny a češtiny zobrazujeme v nasledujúcej tabuľke.

Germanizmy v slovenčine a v češtine

Obdobie	Celkový počet len č. a aj sk. germanizmov	Z toho len v českom jazyku	%
do 1100	112	23	11,6
1100–1350	263	57	21,6
1350–1650	716	117	16
po 1650	1162	162	14
spolu	2253	359	16

Rozdiely recepcie germanizmov majú nielen súvislosť s obdobím preberania, ale sú významné javy aj **zo sémantického hľadiska**, ohľadom konkurencie s domácimi prvkami alebo mimojazykovej okolnosti silnejšieho vplyvu nemčiny na češtinu ako na slovenčinu. Z NEW uvedieme príklady slov, ktoré čeština prevzala z nemčiny, kým slovenčina nie:

- č. *ajnkaufer* < fnhd. *einkaufer* – sk. *nákupca*
 č. *forcúg* < nhd. *Vorzug* – sk. *prednosť*
 č. *fre* < nhd. *Versatzamt* – sk. *záložňa*
 č. *frišt* < fnhd. *firsit* – sk. *lehota*
 č. *hajtlovať* < nhd. *häuteln* – sk. *odblaniť*
 č. *hergot* < nhd. *Herrgott* – sk. *doparoma!*
 č. *jár* < nhd. *Jahr* – sk. *školský rok*
 č. *jégrovky* < nhd. *Jägerhose* – sk. 'teplé spodné nohavice', m. *jégeralsó*
 č. *kabera, klevela* < nhd. *Kleber, klebrig* – sk. 'druh slivkového lekváru'
 č. *kaplovať* 'obchodovať s maličkosťami' < nhd. *kaupeln* 'inofiziellen Handel treiben' – sk. *čachrovať*
 č. *kastor* < nhd. *Kastorhut* < lat. *casto* < gr. *κάστωρ* < sanskr. *kastūri* – sk. 'druh klobúka'; ale existuje sk. *kastor* 'vlnená tkanina' < nhd. *Kastor* < lat. *castor* < gr. *κάστωρ* < sanskr. *kastūri*
 č. *kašulirovať* < nhd. *kaschieren* < fr. *cajoler* – sk. *lichotiť*, m. *gazsulálni*
 č. *klenčák, klemčáky* voj. < nhd. *Gelenk, Gelenksübungen* – sk. 'druh vojenského cviku'
 č. *klika* exp. < nhd. *Glück* – sk. *šťastie* – diferencuje význam slova č. *štěstí*
 č. *knak* < nhd. *Knackwurst, Knacker* – sk. *safaláda, m. szafaládé*
 č. *knastr.* < nhd. *Knaster* – sk. 'jemný druh tabaku'
 č. *knif* < nhd. *Kniff, kneifen* – sk. *trik, m. triikk*
 č. *kobold* < fnhd. *kobolt* – sk. *škriatok, m. kobold*

- č. *krondorfka* < nhd. *Krondorf* – názov minerálnej vody. Značka, ktorá sa dostala do češtiny vďaka bezprostrednému jazykovému kontaktu, so slovenčinou už nebol taký úzky kontakt.
- č. *kušňa* < nhd. reg. *Gusche* – sk. *papuľa* – regionálnosť nemeckého slova je dôvodom toho, prečo sa nedostalo do slovenčiny.
- č. *pelcovat* < nhd. *pelzen* – sk. *Tlícť*

Slovenčina má na rozdiel od češtiny zaužívané domáce ekvivalenty pre hore uvedené germanizmy. V týchto prípadoch ide nielen o to, že v slovenčine germanizmus rýchlejšie zastaral a preto ho nenájdeme v dnešnom jazyku, ale ani nedošlo k preberaniu do slovenčiny. Čeština vďaka svojej zemepisnej polohe mala intenzívnejšie kontakty s nemčinou ako slovenčina, preto je veľa germanizmov, ktoré sa dostalo len do češtiny. Svedkom intenzívnejšieho kontaktu sú aj interjekcie nemeckého pôvodu, ktorých je výrazne viac v češtine ako v slovenčine: č. *hergot*, *heršoft*, *himl*, *himlsakra*, *har*, *herež*, *jeminkote* (NEW s.65). Germanizmy v češtine sú aj fonologicky bližšie k nemčine, napr.:

Pfeife > č. *fajfka* – sk. *fajka*

Hundsfutt ř > č. *huncvút ř*, *hundsúvút ř*, *huncfút ř* – sk. *huncút*

Opačný jav je menej rozšírený, ak v slovenčine nájdeme germanizmus, kým zodpovedajúce slovo v češtine nie je. Tu je vyššia frekvencia slovíes. Príklady uvádzame na základe porovnania NEW a RUDOLFOVHO slovníka:

abnémer, abrichtovať, ajnlég, banknota, bazírovať, blajštift, boks, bórer, buksa, cundra, damf, dreškasňa, elefant, fakla, fantazírovať, gazmaska, halda, halť, inšpicírovať, kiflík, kl'omp, klopkat' koterec, kušať, lampert, papagáj, parízer, plomba, rátať.

Podľa intenzívnejších kontaktov češtiny a nemčiny ako slovenčiny a nemčiny by sa dalo predpokladať, že čeština mala značnú úlohu v sprostredkovaní germanizmov do slovenčiny. Toto tvrdenie ako charakteristiku procesu môžeme pokladať za oprávnené, ale počet takýchto slov je podľa korpusu NEW menší, ako to predchádzajúci autori predpokladali. Táto cesta preberania je skôr atypická pre nemecko-slovenské jazykové kontakty. Okrem menšieho počtu germanizmov sprostredkovaného češtinou do slovenčiny Ľubor Králik poznamená (NEWERKLA 2006: 124–125), že značná časť češtinou sprostredkovaných germanizmov patrí k historizmom, resp. k zastaranej slovnej zásobe slovenčiny:

sk. *dajvorec* < č. *dajvorec* < mhd. *worc*

sk. *hampejz* < č. *hampajs* < mhd. *hanbais*
 sk. *hermáněk* < č. *heřmáněk* < n. dial. *hermandel*
 sk. *hokyňa* < č. *hokyně* < mhd. *hockener*
 sk. *hrabe* < č. *hrabě* < ahd. *grāvio*
 sk. *hrobitov* < č. *hřbitov* < mhd. *vrīthof*
 sk. *ilec* < č. *jilec* < ahd. *gihilze*
 sk. *jáhen* < č. *jáhen* < ahd. *jāchono*
 sk. *jeptiška* < č. *jěptiška* < mhd. *eptissīn*
 sk. *kapľa, kapela* < č. *kapela* < mhd. *kápelle*
 sk. *kšaft* < č. *kšaft* < mhd. *geschafft*
 sk. *kštalt* < č. *kštalt* < mhd. *gestalt*
 sk. *láka* < č. *láka* < mhd. *lāge*
 sk. *levhart* < č. *levhart* < mhd. *lewehart*
 sk. *poklička* < č. *poklička* < mhd. *buckel*
 sk. *polštár* < č. *polštář* < ahd. *polstar*
 sk. *sulc* < č. *sulc* < nhd. *Sulz*
 sk. *šlihat'* < č. *šlihati* < mhd. *schlihen*
 sk. *šprýmovat'* < č. *šprýmovati* < fnhd. *springen*
 sk. *válka* < č. *válka* < mhd. *Walc*

Na druhej strane je veľká časť touto cestou prevzatých slov použitá vo funkčných štýloch dnešnej slovenčiny, napr.:

sk. *arkier* < č. *arkěř* < mhd. *arkēre*
 sk. *brzlík* < č. *brzlik* < fnhd. *briesel*
 sk. *cimburie* < č. *cimbuři* < mhd. *zibōrje*
 sk. *cválat'* < č. *cválat* < bair. *tswāln*
 sk. *kacír* < č. *kacíř* < n. *katzer*
 sk. *kartáč* 'kefka' < č. *kartáč* < nhd. *Kardätsche*
 sk. *kartáč* 'druh zbrane' < č. *kartáč* < nhd. *Kartätsche*
 sk. *keřas* < č. *keřas* < nhd. *Kettenhändler*
 sk. *kumbál* < č. *kumbál* < fnhd. *kumber* + fnhd. *kammer*
 sk. *lieh* < č. *lih* < mhd. *leich*
 sk. *luza* < č. *lůza* < mhd. *lūs*
 sk. *platýs* < č. *platýs* < fnhd. *platteise*
 sk. *prát* < č. *prát* < bair. *prāt*
 sk. *rým* < č. *rým* < mhd. *rīm*
 sk. *šmelina* < č. *šmelina* < n. *schmellen*
 sk. *špaček* < č. *špaček* < mhd. *spa(t)z(e)*
 sk. *terč* < č. *terč* < mhd. *Tartsche*

Vyskytujú sa aj **sémantické rozdiely medzi germanizmami v slovenčine a češtine**, ale ich počet je vzhľadom na celkový počet spoločných germanizmov minimálny:

nhd. *fahren* > č., sk. *fárat'* 'zísť do bane' ↔ č. *fáro* 'dobré auto'

nhd. *Front* 'čelná, predná strana, front' > *front* 'bojisko, politické zoskupenie, priečelie budov, meteorologický front' ↔ č. *fronta*: aj vo význame 'rad'

fr. *cuper* 'odstrihnúť' > nhd. *kupieren* > č. *kupírovať* a sk. *kupírovať* 'skrátiť chvost / ucho zvierata' ↔ č. aj význam 'označiť lístok'

ö. *Kraxen* > č. *kraksna* pej. 'starý stroj, auto v zlom stave' ↔ sk. *kraksňa* dial. 'prenosná drevená láda na náradie' pod vplyvom sk. *kasňa*.

Stupeň zastaranosti germanizmov sa v slovenčine a češtine môže líšiť, pričom je väčší počet germanizmov, ktoré sú zachovanejšie v slovenčine ako v češtine:

č. † ↔ sk. Ø †:

nhd. *Krop* >

fr. *cuper* > nhd. *kupieren* >

mhd. *bitunge* >

mhd. *buckel* >

fnhd. *larman* > fr. *alarm* >

fnhd. *rigel* >

nhd. *Finanz* >

nhd. *Zierat* >

nhd. *Fuchs* >

↓

č. Ø † ↔ sk. †:

mhd. *vrīthof* >

lat. *lagēna* > ahd. *lāga* >

č. *kruft* † ↔ sk. *krop*

č. *kupírovať* † ↔ sk. *kupírovať*, por. m. *kupírozni*

č. *bituňk* † ↔ sk. *bitúnok*

č. *puklice* † ↔ sk. *puklica*, por. m. *pukli*

č. *lermo* † ↔ sk. *lárma*, por. m. *lárma*

č. *rýgl* † ↔ sk. *rigel*, por. m. *rigli*

č. *financ* † ↔ sk. *financ*, por. m. *finánc*

č. *cirát* † ↔ sk. *ciráda*, por. m. *ciráda*

č. *fuksa* † ↔ sk. *fuksa*, *fuksik*

č. *hřbitov* ↔ sk. *hrobitov* †

č. *láhev* ↔ sk. *lagvica* †

Záverom porovnania recepcie germanizmov v češtine a slovenčine môžeme skonštatovať, že kým kvantitatívne rozdiely v preberaní z nemčiny ovplyvňuje obdobie preberania a intenzita jazykových kontaktov, sémantické rozdiely a odlišná konkurencia s domácimi českými, resp. slovenskými slovami pramení v rozdieloch potreby používateľov jazyka. Intenzívnejšie jazykové kontakty češtiny a nemčiny mali len v niektorých prípadoch za dôsledok sporostredkovanie germanizmov do slovenčiny. Typickejšími javmi sú sémantická diverzifikácia alebo odlišnosti zastarávania, čo svedčí o funkčných rozdieloch pri integrovaní germanizmov do češtiny a do slovenčiny.

Postavenie germanizmov v maďarčine a slovenčine

Postavenie germanizmov v slovnej zásobe dnešnej štandardnej slovenčiny a maďarčiny sme analyzovali pomocou korpusov NEW, RUDOLF a

MOLLAY. Cieľom tejto analýzy bolo zistiť, aké sú vývinové cesty a paralelné javy postavenia germanizmov v slovenčine a maďarčine. Germanizmy, ktoré sa dostali aj do slovenčiny aj do maďarčiny pod vplyvom areálovej blízkosti, zaradili sme do tabuliek. Predpokladali sme, že kvôli odlišnému vývinu v prijímajúcich jazykoch a konkurencie s ekvivalentmi domáceho pôvodu zaujali tieto jednotky časom iné postavenie v slovnej zásobe maďarčiny a slovenčiny z hľadiska centra a periférie.

Najviac germanizmov má z hľadiska centra a periférie podobné postavenie v maďarskom a slovenskom jazyku. Opozičné postavenie (dané slovo nemeckého pôvodu v slovenčine bližšie k centru ako v maďarčine alebo opačne) je síce menej charakteristické, ale je zaujímavým javom, vzhľadom na to, že v prípade centrálného postavenia sú tu nenahraditeľné slová v jednom jazyku, kým v druhom sú v pozadí. Niektoré centrálnejšie postavené germanizmy, ako napr. m. *sín, bál, gáz* či s. *farba, ruksak, vankúš* sú v druhom jazyku na periférii: s. *šína, bál, gáz* a m. *farba, rukzsák, vánkös*.

Najdôležitejším zistením areáloveho výskumu, porovnania integrácie germanizmov do slovenčiny a do maďarčiny je vzájomne potvrdzujúca zakotvenosť. Tento jav spočíva v tom, že jazykové potreby Maďarov a Slovákov vykazujú podobnosť z hľadiska integrácie a postintegračného vývinu germanizmov v týchto jazykoch. Približne desaťnásobne vyšší je počet slov, ktoré plnia podobnú úlohu v slovnej zásobe maďarčiny a slovenčiny – zo štylistického hľadiska alebo z hľadiska postavenia v dnešnej slovnej zásobe. Iba 10% spoločných, aj do maďarčiny aj do slovenčiny prevzatých germanizmov je, ktorých osud nabral iný smer v prijímajúcich jazykoch. Selekcia germanizmov v maďarčine a slovenčine má podobný výsledok. Areálové súvislosti sa vzťahujú nielen na preberanie germanizmov, ale aj na ich postintegračný vývoj, dokazuje to aj analogická slovotvorba germanizmov v slovenčine a v maďarčine:

<i>glanc</i> > <i>glancovať</i>	:	<i>glanc</i> > <i>glancolni</i>
<i>šáfár</i> > <i>šáfárit'</i>	:	<i>sáfár</i> > <i>sáfárkodni</i>
<i>kšeft</i> > <i>kšeftovať</i>	:	<i>seft</i> > <i>seftelni</i>

Sledovali sme reakciu preberajúcich jazykoch na prítomnosť germanizmov. Opozícia germanizmu a výrazu domáceho pôvodu môže byť založená na nárečových alebo štylistických rozdieloch, ukazovateľom tejto opozície sú postavenie v synonymickom rade a frekvencia používania. Skonštatovali sme, že konkurencia germanizmov s domácimi slovami maďarčiny a slovenčiny je analogická, no výsledky tejto konkurencie môžu

byť odlišné z hľadiska integrovanosti germanizmu alebo domáceho slova v skúmaných jazykoch:

<i>buksa</i> ↔ <i>peňaženka</i>	:	<i>buksza</i> ↔ <i>pénztárca</i>
<i>cúg</i> ↔ <i>prievan</i>	:	<i>cúg</i> ↔ <i>huzat</i>
<i>fazul'a</i> ↔ <i>bôb</i>	:	<i>paszuly</i> ↔ <i>bab</i>
<i>gánok</i> ↔ <i>chodba</i>	:	<i>gang</i> ↔ <i>folynosó</i>
<i>kravata</i> ↔ <i>viazanka</i>	:	<i>kravata</i> † ↔ <i>nyakkendő</i>
<i>krumpl'a</i> ↔ <i>zemiak</i>	:	<i>krumpli</i> ↔ <i>burgonya</i>
<i>lárma</i> ↔ <i>hluk</i>	:	<i>lárma</i> ↔ <i>zaj</i>
<i>lišta</i> ↔ <i>zoznam</i>	:	<i>lista</i> ↔ <i>jegyzék</i>
<i>pucovať</i> ↔ <i>čistiť</i>	:	<i>pucolni</i> ↔ <i>tisztítani</i>
<i>šentýs</i> ↔ <i>pult</i>	:	<i>söntés</i> ↔ <i>pult</i>
<i>šmirgľovať</i> ↔ <i>brúsiť</i>	:	<i>smirglizni</i> ↔ <i>csiszolni</i>
<i>štempel</i> ↔ <i>pečiatka</i>	:	<i>stempli</i> ↔ <i>pecsét</i> ¹
<i>uniforma</i> ↔ <i>rovnošata</i>	:	<i>uniformis</i> ↔ <i>egyenruha</i>

Po výskume postavenia germanizmov v slovnej zásobe slovenčiny a maďarčiny konštatujeme, že slovenský a maďarský jazyk vykazujú úzke súvislosti pri integračnom procese germanizmov. Hláskoslovná adaptácia, slovotvorba, funkcia, ako aj prestíž germanizmov, ich postavenie v slovnej zásobe preberajúcich jazykov majú analogické črty. Dôvodom toho je, že nemčina vplývala na jazyky strednej Európy nie jednotlivo, ale na základe mimojazykových okolností, akým bol napr. spoločný štát, kde kontaktné situácie a aj potreby používateľov jazyka boli podobné. Areálové súvislosti dokazujú, že nemčina mala významnú úlohu pri rozvoji slovnej zásoby tých jazykov, ktoré z nej preberali jazykové jednotky a vývinové tendencie boli paralelné. Keďže došlo k paralelnému preberaniu germanizmov, ich integrovanosť je dlhodobou zabezpečená vďaka dobrej areálovej zakotvenosti.

Areálové súvislosti dokazujú, že nemčina mala významnú úlohu pri rozvoji slovnej zásoby tých jazykov, ktoré z nej preberali jazykové jednotky a vývinové tendencie boli paralelné. Keďže došlo k paralelnému preberaniu germanizmov, ich integrovanosť je dlhodobou zabezpečená vďaka dobrej areálovej zakotvenosti.

Tie jazykové prvky, ktoré sa pevne ujali v iných jazykoch, stali sa funkčnými a frekventovanými jednotkami aj slovenského jazyka. Slovenčina integrovala germanizmy podobným spôsobom ako maďarčina, z čoho môžeme vyvodiť, že najdôležitejším faktorom zdomácnovania boli potreby používateľov, a to nielen slovenského jazyka, ale aj ostatných jazykov strednej Európy v užšom zmysle slova, čiže Monarchie.

¹ V prípade slovenčiny je silnejšia konkurencia bohemizmu *razítka* ↔ *pečiatka*.

Literatúra

MOLLAY, Károly: *Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1982.

NEWERKLA, Stefan Michael: *Sprachkontakte Deutsch-Tschechisch-Slowakisch*. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen (Schriften über Sprachen und Texte 7). Frankfurt am Main, Peter Lang 2004.

NEWERKLA, Stefan Michael: *Teebutter – tschechisch čajové maslo, slowakisch čajové maslo, ungarisch teavaj, slowenisch čajno maslo, kroatisch čajni maslac*. In: I. Janyšková & H. Karlíková (eds.). *Studia etymologica Brunensia* 3. Praha, NLN 2006, s. 271–284.

RUDOLF, P. Rainer: *Die deutschen Lehn- und Fremdwörter in der slowakischen Sprache*. Wien, VWGÖ 1991.

